

Consideracions lingüísticoculturals al voltant de les comarques de la diòcesi de Tortosa com a espai transfronterer

Miquel Àngel Pradilla Cardona

(Universitat Rovira i Virgili i Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans)

1. Justificació

L'article que el lector té a les mans té el seu origen en la conferència que l'autor d'aquestes línies va impartir a Arnes, un 2 d'octubre de 2011, en el marc de les VII Jornades d'Intercanvi Cultural (Terres de l'Ebre). Deixeu-me dir, si se'm permet la metàfora diocesana, que *predicar* a Arnes, davant d'un públic tan llegit, fou un veritable plaer. I tornant a la metàfora eclesiàstica, començaré amb una *confessió* sobre un tema que, a voltes, no deixa d'atribolar-me, i és que em sento especialment responsable —per descomptat, de bracet amb d'altres persones— d'haver embarcat un bon grapat de gent en la consideració de les comarques de la diòcesi de Tortosa com una unitat d'anàlisi sociolingüística. Una comesa, certament complexa, ja que com es veurà en les pàgines que segueixen, els aspectes lingüístics, centrals en la meua digressió, sovint col·lisionen amb els àmbits comunicatius i, sobretot, amb les percepcions que generen les adscripcions a realitats administratives diferents de la tríada territorial constitutiva. Confio que l'amable lector no em tinga en compte la referència biogràfica, però les raons d'índole personal han estat determinants a l'hora d'endinsar-me per aquests viarany acadèmics. I és que la meua experiència quotidiana com a fill de Rossell (El Baix Maestrà) a l'hora d'abordar una reflexió sobre la identitat lingüística dels parlants nord-valencians no ha estat aliena a les cabòries que motiven aquest interès.

Val a dir que l'esmentada reflexió descansa en el desconcert i la preocupació que ha generat en la societat valenciana (o, potser millor, en la societat valenciana preocupada pels avatars a què es veia sotmesa la llengua històrica i territorial) una mena de tòpic (socio) lingüístic com el que ha constituït (i malauradament encara constitueix) el debat sobre la unitat de la llengua. Un debat que qui signa aquests papers sempre ha vinculat a una qüestió paral·lela com és el grau d'establiment de la comunitat lingüística catalana.

I en aquest debat, que sovint barreja la motivació acadèmica amb la civicocultural, estic convençut que s'hauria de situar en un lloc preferent l'estudi de la cruïlla lingüística valencianocatalana i aragonesa. No s'hauria d'escapar a ningú que els parlars d'aquest espai transfronterer constitueixen una evidència diàfana de la continuïtat sense estridències del nostre diasistema lingüístic. Esdevenen, doncs, el garant irrefutable de la unitat d'una llengua en perill permanent d'amputació d'algun dels seus membres. Dit això, s'entendrà que la potenciació de les relacions, de tot tipus, entre els habitants del territori diocesà, *grosso modo* els parlants dipositaris de la varietat geogràfica tortosina, hauria de ser una estratègia preferent.

En les pàgines que segueixen oferiré, d'una banda, una síntesi dels diferents posicionaments en relació amb la catalogació geolingüística dels parlars d'aquesta cruïlla interautonòmica, i, de l'altra, abordaré una sèrie de consideracions de caràcter sociolingüístic i comunicacional que poden ajudar a una millor comprensió d'allò que es debat en aquest territori de referència.

2. El debat sobre la filiació i la delimitació

Si considerem els parlars de la cruïlla interautonòmica valencianocatalana i aragonesa com una unitat d'anàlisi, de seguida ens adonarem que el desacord ha presidit el debat sobre la seua delimitació i la seua filiació. La controvèrsia ha estat polaritzada especialment durant la primera meitat del segle passat. En canvi, l'inici dels anys cinquanta determinarà un canvi de rumb substancial, que anirà definint una nova dinàmica consensualista que s'ha perllongat fins als nostres dies.

La primera etapa, de la mà de la dialectologia i la geolingüística, que maldaven per assolir la consolidació disciplinària, aportarà informacions contradictòries fins i tot entre un mateix investigador. És el cas d'Antoni Maria Alcover (1902) i de Pere Barnils, tots dos inicialment partidaris de l'adscripció valenciana d'aquest conjunt de parlars i, posteriorment, defensors d'una adscripció comuna amb l'àrea lleidatana, si més no dels parlars sud-catalans. Barnils (1913) ja anomenarà a aquests parlars *tortosí*. El romanista Saroïhandy (1906) fou el principal valedor d'una adscripció valenciana que anava perdent adeptes.

La segona etapa comptarà amb el suport d'unes disciplines variacionistes ja sòlidament fonamentades, que han tutelat un conjunt de recerques força important. El caràcter vacil·lant dels plantejaments precedents anirà esvaint-se amb les aportacions de destacats investigadors. Així, intel·lectuals eminents com Antoni Maria Badia i Margarit (1951) i Joan Coromines (1954) definiran la pauta interpretativa del gruix dels estudis que els seguiran. Una pauta que catalogarà la nostra cruïlla com una àrea de transició lingüística.

La consolidació d'aquest posicionament ens arriba de la mà de Joan Veny (1978), el qual n'assaja un intent de delimitació. Així, l'autor de la taxonomia classificatòria dels dialectes catalans, ens presenta una varietat, el tortosí, amb un nucli específic (Baix Ebre i Montsià) i una perifèria, que exerciria de veritable transició, al nord amb el lleidatà i el ribagorçà i al sud amb el valencià septentrional. D'aquesta manera, l'adscripció valenciana dels treballs pioners queda definitivament impugnada, resta dilucidar l'entitat geolingüística de la varietat tortosina.

Sota el mestratge de Veny, diversos treballs s'han ocupat de la caracterització geolingüística del territori. En destacaré un parell, originàriament tesis doctorals, el de Pere Navarro (1996), sobre els parlars de la Terra Alta, i el de Lluís Gimeno (1994), sobre els parlars del nord de Castelló. Al seu torn, el professor Navarro ha impulsat tesis doctorals que van fent el seu curs i, amb el temps, ens aportaran informacions valuósíssimes sobre els parlars en qüestió. La publicació recent dels volums de la tesi doctoral d'Olga Cubells (2009), sobre la Ribera d'Ebre, n'és una bona mostra.

Sense dubte, l'aportació de Gimeno mereix una consideració especial per la transgressió que suposa el seu posicionament. L'investigador castellonenc considera que el tortosí té prou trets rellevants per ser considerat un subdialecte del català occidental —juntament amb el català nord-occidental i el valencià— i en proposa una divisió interna en *tortosí septentrional* i *tortosí meridional*. La isoglossa que els delimitaria seria la realització de la -/d/- intervocàlica procedent del llatí -ATA, inexistent en la varietat meridional (*torrada/torrà*). El mateix tret, ara procedent del llatí -ATORE, establirà el límit del tortosí meridional amb el valencià septentrional (*llaurador/llauraor*).

En diversos papers (Pradilla, 1997, 2002 i 2006) m'he ocupat de justificar amb detall el meu posicionament contrari al parer de Gimeno, probablement la persona que, tot siga dit de passada, més esforços i atenció ha dedicat a l'estudi de la varietat en qüestió. Per a l'avinentsa que ens ocupa només vull deixar dit que sóc de l'opinió que ens trobem davant una confluència de trets, sovint inestable, compartits ara amb l'àrea valenciana, ara amb la lleidatana. L'exclusivitat tortosina és molt escassa i, tal com defensa Jordi Colomina (1999: 96), l'hauríem de cercar en un grapat de lèxic patrimonial i una forta tendència a la velarització de les formes de subjuntiu.

3. Una mirada sociolingüística

Tal com acabem de comprovar en l'apartat anterior, contemporàniament s'ha consolidat un consens entre els investigadors que s'han ocupat de la qüestió al voltant de la consideració dels parlars del nord valencià com a pertanyents a la varietat geogràfica tortosina. Una varietat, això sí, que es defineix pel seu marcat caràcter de transició. El Baix Maestrat serà la comarca nord-valenciana que participarà de més trets tortosins. I el parlar d'Alcalà de Xivert, població situada a l'extrem sud de la comarca esmentada, establirà un límit simbòlic ja que és dipositari d'un tret lingüístic, la pronúncia de la ròtica final de mot, que esdevé un estereotip identificador de la varietat valenciana. Un límit, però, ben relatiu perquè passa per alt la

vigència a l'esmentada localitat —encara que amb recessió— de trets del català nord-occidental tan rellevants com l'article masculí *lo* o els subjuntius amb /o/ desinencial (*volen que canto*).

Això no obstant, la introducció de consideracions extralingüístiques motiva que alguns autors facen coincidir els límits del valencià septentrional amb la frontera interautonòmica. Arribat aquest punt, ens sembla oportú recuperar unes paraules de Sistac (1998: 164) sobre aquesta qüestió tan espinosa:

I és que potser no és gaire agosarat d'afirmar que els parlants occidentals d'administració catalana viuen —i veuen— el fet lingüístic autòcton de manera sensiblement diferent als companys de dialecte d'administració valenciana. [...] Tota aquesta diguem-ne “relació impúdica” a tres bandes *català/català NO/valencià* conforma una dinàmica perversa que, a més a més i en molts aspectes, *arrossega* els parlants d'administració aragonesa. Segons això, doncs, definiríem el *català nord-occidental* com “català occidental parlat en terres d'administració catalana i, per extensió aragonesa” i el valencià com “català occidental parlat en terres d'administració valenciana”. Evidentment, aquestes són definicions extralingüístiques.

Més enllà, doncs, de les consideracions geolingüístiques apuntades, en l'àmbit valencià hom pot trobar posicionaments contraposats en relació amb la filiació d'aquests parlars. Així, sota l'aixopluc de criteris historicoadministratius i sociolingüístics diferents, s'obtenen justificacions contraposades: mentre que uns investigadors consideren que els parlars nord-valencians formarien part del valencià septentrional (Guirau i Ferrando, 1983; Colomina, 1999), uns altres defensarien l'adscripció tortosina (Gimeno, 1991 i 1994; Pradilla, 1995, 1996, 1997, 2002, 2003 i 2006). Vegem-ho sumàriament.

Pel que fa a la qüestió historicoadministrativa, considero que no es pot perdre de vista en cap moment que l'àrea dialectal que ens ocupa coincideix pràcticament amb l'extensió del bisbat de Tortosa. I en aquest sentit, convé recordar que l'organització diocesana dels territoris seguia la de les diòcesis romanes, que al seu torn prenia com a base les divisions ètniques anteriors a la romanització. La vigència historicosocial de la unitat religiosa diocesana, qüestions de substrat a banda, és a la base d'uns parlars amb una clara afinitat.

En relació amb les raons sociolingüístiques de la segregació dels parlars del nord valencià dels parlars germans de les Terres de l'Ebre, s'ha destacat la «consciència de parlar “valencià” i no “tortosí”» (Colomina 1999: 96). De fet, aquest criteri està directament relacionat amb les raons historicoadministratives aportades, això és, la pertinença a una realitat històrica antiga com fou l'antic Regne de València, consolidada per les divisions provincial i autonòmica modernes. En la nostra opinió, ens trobem amb un escull que té una base estrictament nominalista però que mostra una gran efectivitat referencial: l'etiqueta «valencià» com a designació de la llengua a tot el territori comunitari. Ara bé, l'autodefinició de la filiació lingüística que fan els parlants del nord valencià presenta uns matisos que faríem bé de no menystenir. En aquest sentit, el treball de Marc-Vicent Adell («Aspectes sociolingüístics del País Valencià contemporani: les actituds lingüístiques al Baix Maestrat», 1996) ens aporta unes informacions molt interessants. Per a aquesta avinentesa, ens agradaria destacar que, malgrat explicitar majoritàriament l'especificitat lingüística envers els parlars de Catalunya —que pot arribar, ocasionalment, a un qüestionament categòric de la unitat de la llengua—, en les opinions dels parlants enquestats sovint es troben referències, d'una banda, a la «impuresa» d'aquest valencià que diuen parlar («*xapurreo*», «una cosa entreveçada», «entremig, mesclat», «valencià bast», etc.), i, de l'altra, a la relació amb els parlars catalans occidentals representats per les ciutats més importants (Tortosa i Lleida). D'altra banda, tampoc hauríem de passar per alt que l'anomalia crònica del País Valencià en qüestions lingüísticoidentitàries no és un fenomen natural. Ans al contrari, ha estat induïda mitjançant una estratègia que conjuga la desinformació i la contrainformació tendenciosa. En relació amb el valor referencial (quasi) absolut que ha assolit l'opció onomàstica particularista, considerem que una manera de combatre els efectes individuadors que concita és justament contrastant els límits administratius amb els de la varietat lingüística.

Les consideracions geolingüístiques i sociolingüístiques precedents han menat a plantejar una acció específica en l'àmbit de l'ensenyament i els mitjans de comunicació a propòsit de la difusió d'un model referencial transfronterer. La vehiculació d'aquest model

hauria de permetre consolidar una sèrie de trets que els estàndards difosos a les respectives autonomies sovint ignoren. Em refereixo al cas dels possessius *meua/teua/seua* (enfront de *meva/teva/seva*) a les Terres de l'Ebre i la primera persona del present d'indicatiu en *-/o/* al nord valencià (*jo canto* enfront de *jo cante*), per posar un parell de casos ben coneguts. L'objectiu d'aquesta intervenció planificada seria mantenir un trànsit lingüístic amable entre els parlars del continuu occidental. Un trànsit que descansaria, tal com s'ha dit, en l'evidència d'una dissonància diàfana entre la varietat lingüística i les fronteres administratives.

Dit això, en les línies que segueixen avaluarem la viabilitat d'aquesta estratègia de la mà d'unes reflexions sobre les dinàmiques comunicatives que han de garantir i donar sentit a la proposta esmentada.

4. Un nou element per al debat: la dinàmica comunicativa

4.1 A la recerca d'un marc general d'anàlisi

En l'àmbit acadèmic, a hores d'ara ja comencen a prendre força les matisacions —o fins i tot les impugnacions— a l'*existència efectiva* de la comunitat lingüística que s'emmarca territorialment «de Salses a Guardamar i de Fraga a Maó». Tal com han anat les coses en el debat domèstic, que aquesta qüestió siga objecte de discussió en el món universitari no deixa de ser una novetat que pot sorprendre moltes persones. I és que el criteri de l'homogeneïtat estructural dels diversos parlars del diasistema català, avalat per l'*argumentum ex auctoritate*, això és, la prioritat discursiva del científic —el lingüista— en allò que li compet, ha estat el recurs habitual per a certificar la unitat i els límits de la llengua catalana.

Tanmateix, la insistència des de la mateixa sociolingüística en el fet que la llengua és un constructe social, i que en la segmentació dels continus lingüístics —en la compartimentació de les llengües— hi ha factors que poden ser més decisius que els estrictament lingüístics —*la tradició lingüísticocultural* i *la consciència dels parlants*,

per exemple— ens recomana una certa cautela a l'hora de parlar d'un concepte tan fonedís com el de *comunitat lingüística*.

Lluís V. Aracil (1982: 76), a propòsit de la disputa sobre la unitat de la llengua, incorpora el concepte d'*unitat sociolingüística*; i ens alerta del fet que només s'aconseguirà el consens si som capaços de crear una veritable consciència social de la seua existència. Una *comunitat de consciència*, podríem dir-ne, assolida des de la lluita contra els prejudicis lingüístics i des de la transformació de les actituds interdialectals. Un veritable programa d'actuació, tot siga dit de passada, de gran transcendència per a la mateixa viabilitat de la llengua qüestionada.

L'espai de què dispo no em permet entretenir-me a presentar l'inventari de caracteritzacions que ens han fornït els sociolingüistes que s'han ocupat de la qüestió en l'àmbit teòric. Només deixaré dit que hi ha dos blocs de criteris: un que fa referència a la interacció dels parlants, i un altre que prioritza factors de caràcter simbólicoafectiu.

El criteri de la interrelació té en Hudson (1981) el representant més emblemàtic. Aquest autor ens diu que una manca d'interacció entre territoris que comparteixen una llengua converteix els seus parlants en membres de comunitats lingüístiques diferents. Més encara: un grau elevat d'interacció entre usuaris de llengües diferents els convertirà en membres d'una mateixa comunitat lingüística. Es tractaria, òbviament, d'usuaris bilingüïtzats, encara que fos d'una manera asimètrica. El plantejament teòric no deixa marge d'ambigüïtat i el problema sorgiria a l'hora d'establir la mesura que ens indiqui el llindar de la interrelació comunicativa que exigeix un col·lectiu per ser considerat una comunitat lingüística.

El conglomerat de factors de caràcter simbólicoactitudinal —essencialment la comunió de normes i actituds cap a la llengua dels membres de la pretesa comunitat— ha estat defensat per autors com Fishman (1991) i Labov (1994). Ara bé, arribats en aquest punt m'agradaria posar de relleu que en contextos multilingües —com el nostre— la pluralitat ideològica sempre ocasiona discrepàncies entre els usuaris de la llengua al voltant, precisament, de les normes i de les actituds. La conflictivitat idiomàtica que sol acompanyar el contacte de llengües trasbalsa profundament l'expectativa de consens. No veig clar, doncs, que els factors simbólicoafectius hagen de

tenir un paper preeminent en la resolució de l'afer que ens ocupa. Josep À. Mas (2008), que s'ha ocupat *in extenso* d'aquesta qüestió a propòsit dels models de llengua valencians, és de la mateixa opinió i ho exemplifica amb tòpics discursius que varien i, fins i tot, s'oposen. Seria el cas del debat sobre l'autoritat normativa, tan vigent al País Valencià com (gairebé) absent a Catalunya; o el discurs reivindicatiu de l'ús del català en les institucions espanyoles i europees, de força intensitat a Catalunya i pràcticament inexistent al País Valencià. Tòpics que, tot i la dissonància evidenciada, segons la meua opinió no impugnarien l'existència d'una hipotètica «comunitat lingüística catalanovalenciana». Sóc del parer, doncs, que la prioritat definidora d'una comunitat lingüística s'ha de nuclearitzar al voltant del criteri de la interacció comunicativa, de la interrelació efectiva dels seus membres. Estaríem parlant d'una *comunitat comunicativa*, que Gumperz (1971) anomena *comunitat de parla*.

Tal com acabem de veure i tornant a Mas (2008: 95-144), la dialèctica entre els conceptes de comunitat lingüística i de comunitat de parla pot resultar aclaridora per al nostre propòsit. Així, distingirem diferents espais de relació funcional i simbòlica: un de més extens i amb una major feblesa comunicativa entre els seus membres, la comunitat lingüística; i uns altres de més reduïts, però més compactats comunicativament, les comunitats de parla. La suma de les comunitats de parla defineix la comunitat lingüística; i la delimitació de les unitats parcials podrà seguir criteris analítics diversos. La comunitat lingüística podrà ser el resultant, doncs, de la segmentació additiva d'una tipologia variada d'espais comunicatius, com la població, la regió administrativa, la comarca, etc. Diferents nivells d'interacció comunicativa, que portarien aparellats diferents nivells de consciència i de simbolització.

Tornant a la unitat d'anàlisi triada en aquest treball —les comarques de la diòcesi de Tortosa—, serà fonamental no perdre de vista que per damunt del sentit lingüístic de la seua compactació —són les comarques de base geolingüística tortosina— caldrà avaluar la densitat i els fluxos comunicatius de les subcomunitats que la componen. Dit d'una altra manera, el fet que un parlant de Tortosa té avui molta més vinculació amb Barcelona que amb València serà més

determinant que la comunió geolingüística occidental amb aquesta darrera població.

4.2 El cas de la cruïlla interautonòmica valencianocatalana i aragonesa

En uns altres papers (Pradilla, 2006), m'he referit a la compartimentació administrativa dels territoris de parla catalana com a base de la interpretació trinòmica secular de l'espai idiomàtic. El pi de les tres branques seria la imatge unitarista de la terna territorial «català, valencià i mallorquí». Tanmateix, la caracterització de la variació lingüística del diasistema de la llengua catalana defineix una taxonomia amb dues grans varietats primigènies: l'oriental i l'occidental. Una distribució geolingüística que altera sensiblement, si més no de moment, l'ordenació administrativa i qüestiona de ple la impugnació que fan els sectors secessionistes valencians de l'homogeneïtat estructural (i la filiació genètica) d'uns parlars que van dibuixant, de nord a sud, un contínuum sense estridències. La dialèctica entre aquestes dues realitats, l'administrativa i la lingüística, superats els trenta anys de funcionament del model autonòmic d'ordenació territorial de l'Estat espanyol, pren una rellevància extraordinària en la interpretació de les delimitacions lingüístiques. I la cruïlla lingüística catalanavalenciana (i aragonesa), no s'escapa a ningú que hauria d'esdevenir un focus d'atenció prioritari.

La compartimentació autonòmica al·ludida, especialment activa en l'ordenació dels serveis educatius, mèdics i administratius, ha alterat sensiblement les dinàmiques comunicatives històriques dels habitants d'aquest ens transautonòmic, nord-valencià i sud-català. Així, doncs, sóc del parer que una anàlisi acurada dels fluxos comunicatius entre els habitants de les comarques de la diòcesi de Tortosa ha de partir d'un parell de constatacions: d'una banda, l'afebliment de relacions que, de manera sostinguda i malgrat iniciatives politicoculturals amb voluntat inequívoca de cohesió, ha impulsat la compartimentació de serveis, acabada d'al·ludir; i, de l'altra, el reforçament de la densitat comunicativa (i simbolicoidentitària) a les Terres de l'Ebre, l'àrea diocesana pertanyent a Catalunya, que tot un seguit d'esdeveniments sociopolítics ha ocasionat recentment.

Dit curt, el nord valencià mira cada cop més cap al sud i el sud català, paral·lelament al procés de reforçament identitari esmentat, prioritza l'eix comunicatiu amb Barcelona.

Noves variables socioculturals presideixen un context altament deficitari de comunicació transautonòmica. Noves variables que impulsen uns processos que capgiren la dinàmica lingüística tradicional. Els temps en què la predicació devia tenir uns efectes modelitzadors destacats queden molt lluny. Els efectes lingüístics cohesionadors que devia propiciar la varietat litúrgica formalitzada que difonia el clergat, format majoritàriament a Tortosa, són avui pràcticament inexistents. La història sociocultural del territori ha estat sotmesa a canvis constants; i les isoglosses, en permanent estat de variabilitat, en constitueixen la dimensió lingüística. Una nova dimensió lingüística que propicia dinàmiques evolutives divergents en funció de l'adscripció administrativa dels parlants.

D'altra banda, pel que fa al criteri simbólicoafectiu, novament la referencialitat administrativa planteja percepcions prou diferenciades de qüestions centrals per a l'avinentesa que ens ocupa. Mentre que al nord valencià, la forta presència en la formalitat comunicativa del castellà, potencia una dimensió comunicativa on la diglòssia interlingüística (distribució funcional entre dues llengües, català i castellà, segons Fishman) té una vigència que hauríem de començar a considerar seriosament; a les Terres de l'Ebre, amb comportaments diglòssics de caràcter intralingüístic (distribució funcional entre varietats d'una mateixa llengua, el català oriental central i el tortosí, segons Ferguson), la reflexió sobre la conveniència (o la inoportunitat) d'establir un model formal de base geolingüística esdevé un tòpic amb una certa presència social.

5. Corol·lari

A les línies precedents s'ha posat de manifest una dissonància, la de la realitat administrativa i la dels límits geolectals, que en la cruïlla lingüística catalanovalenciana i aragonesa podria tenir un paper rellevant a l'hora de combatre els plantejaments individuadors que defensen alguns governs autonòmics. Una difusió social ben

orientada dels criteris lingüístics i sociolingüístics sobre els quals descansa l'esmentada dissonància sembla que hauria de ser suficient per desmuntar els prejudicis lingüístics vigents i afavorir unes relacions intradialectals solidàries entre aquests parlars interautonòmics. Tanmateix, la comesa no resulta fàcil.

Més enllà d'iniciatives del món academicocultural que van en aquesta direcció, com els congressos de Cultura i Territori a les comarques de la diòcesi de Tortosa o les trobades d'Entitats Culturals de les comarques de la diòcesi de Tortosa; més enllà de projectes transfronterers com el de la Taula del Sénia, una comunitat d'interessos que aplega vint-i-quatre pobles de Catalunya, País Valencià i Aragó; més enllà d'un conjunt relativament important d'iniciatives socials, culturals, econòmiques, etc., que conscientment o inconscientment, avalen una relació encara fluïda entre els parlants d'aquests territoris; més enllà de tot el que acabo de relacionar, em dol constatar que l'autonomització creixent dels serveis està afeblint una interacció comunicativa secular. Una interacció que, de seguir la pauta decreixent apuntada, acabarà fent fallida i qüestionarà l'existència d'una comunitat de parla transfronterera, la tortosina, fonamental a l'hora de travar la comunitat lingüística que conformen els territoris catalanòfons. Prendre consciència d'aquesta situació hauria de ser el primer pas per bastir un programa d'actuació que mediatitze l'abast d'una dinàmica individuadora amb conseqüències ben previsibles pel que fa a la vigència de la comunitat (socio)lingüística.

Referències bibliogràfiques

- ALCOVER, Antoni M. (1902). «Varietats dialectals que presenta el català». *Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana*, núm. 1, p. 149-158.
- (1908). «La gramàtica valenciana és la mateixa gramàtica catalana». *Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana*, núm. 4, p. 164-165.
- BADIA, Antoni M. (1951). *Gramàtica històrica catalana*. València: Noguer. [Trad. cat. (1981). *Gramàtica històrica catalana*. València: Tres i Quatre.]

- BARNILS, Pere (1913). «Dialectes catalans». *Butlletí de Dialectologia Catalana*, núm. 7, p. 1-10.
- COLOMINA, Jordi (1999). *Dialectologia catalana: Introducció i guia bibliogràfica*. Alacant: Universitat d'Alacant. Secretaria de Publicacions; Departament de Filologia Catalana.
- COROMINES, Joan (1954). *El que s'ha de saber de la llengua catalana*. Palma de Mallorca: Moll.
- CUBELLS, Olga (2009). *Els parlars de la Ribera d'Ebre*. Tarragona: Publicacions de la Diputació de Tarragona, 2 vol.
- FERRANDO, Antoni; GUIRAU, Alfons (1983). «Particularitats fonètiques i anivellament geolingüístic a la comarca de Morella». *L'Espill*, núm. 17-18, p. 209-230.
- FISHMAN, J. A. (1991). *Reversing Language Shift*, Clevedon-Philadelphia-Adelaide: Multilingual Matters.
- GIMENO, Lluís (1991). «El tortosí: extensió i característiques dialectals». *A Sol Post*, núm. 2, p. 171-192.
- (1994). *Estudi lingüístic dels parlars de les comarques del nord de Castelló*. Castelló de la Plana: Societat Castellonenca de Cultura.
- GUMPERZ, J. (1971). *Language in Social Groups*. Stanford: Stanford University Press.
- (ed.) (1982). *Language and Social Identity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- HUDSON, R.A. (1981). *La sociolingüística*. Barcelona: Ed. Anagrama, p. 46-47.
- MAS, J. À. (2008). *El morfema ideològic. Una anàlisi crítica dels models de llengua valencians*. Benicarló: Onada Edicions.
- (1997). *Atles lingüístic de la diòcesi de Tortosa*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- NAVARRO, Pere (1996). *Els parlars de la Terra Alta*. Tarragona: Diputació de Tarragona.
- NAVARRO, Pere; CUBELLS, Olga (2010). «Descripció lingüística del català de la diòcesi de Tortosa». A: VIDAL, Jacobo; CARBONELL, Jordi À. (coord.). *Història de les Terres de l'Ebre. Art i Cultura*. Tortosa: Fundació Il·lencavònia Futur i Universitat Rovira i Virgili, Volum V, p. 383-400.

- PRADILLA, Miquel Àngel (1993). *Variació i canvi lingüístic en curs al català de transició nord-occidental/valencià*. Tarragona: Universitat Rovira i Virgili. [Tesi doctoral]
- (1995). «Varietat estàndard i varietat geogràfica: actituds lingüístiques i ensenyament en el tortosí de les dues bandes de la frontera político-administrativa entre el País Valencià i el Principat de Catalunya». A: *Jornades sobre Llengua i Ensenyament, I*. Barcelona: Servei de Publicacions de la UAB, p. 175-184.
- (1996). «Sociolingüística de la variació i actituds interdialectals a l'extrem nord del País Valencià». A: *Las lenguas en la Europa comunitaria, II*. Àmsterdam: Rodopi, p. 97-124. (Diálogos Hispánicos; 19).
- (1997). «El paper de les comarques del nord del País Valencià en el procés d'estandardització». *Revista de Catalunya*, núm. 115, p. 49-63.
- (2002). «La planificació del corpus i l'establiment de límits dialectals: tortosí i valencià». A: CASANOVA, E., et al. (ed). *Estudis del valencià d'ara*. Paiporta: Denes, p. 497-507.
- (2003). «Un model formal per als usuaris de la varietat geogràfica tortosina. Reflexions a propòsit del manual *Cruïlla i Aïnes*». A: DOMINGO, A. (ed). *Una radiografia social de la llengua catalana: Actes de les Jornades sobre la Llengua a les comarques de Tarragona*. Valls: Cossetània, p. 559-562.
- (2006). «De fronteres administratives i límits geolectals. La cruïlla lingüística valencianocatalana (i aragonesa)». A: PRADILLA, M. À. (curador). *Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a Morella (16 i 17 de desembre de 2005)*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, p. 19-34.
- SAROÏHANDY, Jean (1906). «Les limites du valencien». *Butlletín Hispanique*, núm. 178, p. 297-308.
- SISTAC, Ramon (1998). «L'impacte de la normalització lingüística sobre la variació. Un cas concret: el català nord-occidental». A: BOIX, Emili, et al. (ed). *El contacte i la variació lingüístics: Descripció i metodologia*. Barcelona: PPU, p. 161-178.
- VENY, Joan (1978). *Els parlars*. Barcelona: Dopesa.
- (1983). *Els parlars catalans*. 4a ed. Palma de Mallorca: Moll.